Norbert G. Pikuła
ORCID ID: 0000-0001-7862-6300
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Aktywność społeczno-edukacyjna seniorów w sytuacji pandemii – wyzwania dla polityki społecznej*

Social and educational activity of seniors in a pandemic situation – challenges for social policy

Wprowadzenie

Świat współczesny charakteryzuje zmienność, nieprzewidywalność, dynamika rozwoju we wszystkich sferach, co stawia człowieka w nim żyjącego w nowej sytuacji. Mianowicie musi on być wciąż otwarty na to, co nowe, nieznane i radzić sobie z tym, by podołać generowanym przez zmianę nowym wymaganiom. Oznacza to, że wobec każdego człowieka rosną wciąż oczekiwania, a dostęp do wiedzy, możliwość i chęć rozwoju osobistego, nastawienie na edukację, przez całe życie są wyznacznikami jego rozwoju cywilizacyjnego, a także warunkiem rozwoju społeczeństwa. Wobec powyższych przesłanek pojawia się pytanie o możliwości sprostania wyzwaniom współczesnego świata przez osoby starsze. Warto też się zastanowić nad sposobami wzmocnienia ich w podejmowanej (lub niestety nie) aktywności edukacyjnej czy społecznej. Wymienione dwa typy zaangażowania w sposób szczególny pozwalają osobom starszym wzmacniać kompetencje i poszerzać wiedzę dotyczącą radzenia sobie ze zmianą, jej rozumieniem i konsekwencjami. Aktywność edukacyjna i społeczna seniorów warunkuje zarówno ich rozwój, jak i rozwój społeczeństwa, w duchu idei solidarności międzypokoleniowej.

* Badania wykonano w ramach projektu: Uwarunkowania życia osób starszych we współczesności (BN-366/NS/2020).

Rok 2020 w sposób szczególny wpisał się w dynamikę zmian oraz postawił współczesnego człowieka w nowej sytuacji, niedoświadczanej przez dziesięciolecia. Wybuch pandemii spowodowanej wirusem SARS-CoV-2 przyniósł nieoczekiwanie nowe wyzwania, nowe sytuacje oraz wymusił nowe wzory zachowań społecznych człowieka, zaburzając dotychczasowe. To przełożyło się na relacje społeczne wszystkich komórek społecznych od rodziny po społeczeństwo. Społeczna izolacja czasowa, ograniczone kontakty w przestrzeni domu, instytucji kultury, edukacji czy w przestrzeni społecznej na trwałe odcisnęły ślad w poczuciu bezpieczeństwa człowieka oraz jego egzystencji. W najtrudniejszej sytuacji znaleźli się seniorzy. Oni to bowiem ze względu na szczególne zagrożenie życia i zdrowia, jakie niesie koronawirus, zostali odcięci od kontaktów bezpośrednich z bliskim w przestrzeni prywatnej, a także wyizolowani z przestrzeni publicznej (np. godziny dla seniorów w sklepach dla zapewnienia im bezpieczeństwa i nienarażania na zarażenie się wirusem). Niestety kontakty te nie zawsze były możliwe do podtrzymywania, np. w formie wirtualnej, ze względu na niskie kompetencje cyfrowe osób starszych i brak dostępu do urządzeń multimedialnych, w tym do Internetu. Jednakże nawet wirtualne kontakty czy rozmowy telefoniczne niekoniecznie motywowały seniorów do różnorodnych form aktywności. Ograniczanie możliwości wyjścia z domu, umożliwiające jedynie zakup podstawowych produktów (lub zakaz wyjścia i odbiór zakupów, posiłków pod drzwiami własnego mieszkania), trudności w zakresie przemieszczania się środkami transportu, ograniczenie wszelkich aktywności, dostępu do instytucji (w tym Kościoła), konieczność zakładania masek, izolacja osób od siebie w obawie przed zarażeniem (por. Auleytner i Grewiński, 2020, s. 12), zdecydowanie wpłynęły na jakość życia i funkcjonowania seniorów. Zatem można stwierdzić, że sytuacja pandemii niekorzystnie wpłynęła na podtrzymywanie aktywności osób starszych, a przedłużający się okres izolacji nie sprzyja jej wzmacnianiu w różnych obszarach życia z wykorzystaniem działań nieformalnych, jak i formalnych – mających umiejscowienie w instytucjach i organizacjach dedykowanych seniorom (Skowrońska, 2014). Zdecydowanie, brak aktywności na wielu polach funkcjonowania ma swoje przełożenie na aktywne starzenie się zarówno w odniesieniu do dobrego zdrowia, jak i działalności społecznej, edukacyjnej czy też niezależności w codziennym życiu. W prezentowanym artykule skoncentrowano się na aktywności społecznej i edukacyjnej osób starszych w sytuacji pandemii w perspektywie wyzwań dla polityki społecznej, szczególnie tej lokalnej.

Aktywność osób starszych w perspektywie potrzeb życiowych

Życie codzienne seniorów powinno polegać na aktywnym ich udziale „w życiu rodzinnym (ale z umiarem), aktywnym uczestnictwie w życiu kulturalnym, społecznym, a nade wszystko na dalszym uczeniu się i zdobywaniu wiadomości z różnych dziedzin wiedzy (medycyny, kultury sztuki, historii itp.)" (Krzyszkowski, 2014, s. 283). Badania nad funkcjonowaniem osób starszych w perspektywie różnorodnych aktywności życiowych, warunkowanych również wiekiem, przyczyniły się do wyodrębnienia różnych typów aktywnych postaw. Najczęściej wymienia się trzy typy:

- typ praktyczny – podejmujący liczne zajęcia codzienne, nastawiony na innych, troszczący się o różne sprawy zarówno dzieci, jak i krewnych czy sąsiadów;
- typ zewnętrzny – zaangażowany w działalność społeczną, życie publiczne, stowarzyszenia, uczestniczący w różnych akcjach, nastawiony na zachowanie pozycji społecznej, prestiżu – potrzebuje poczucia władzy i uznania;
- typ samodzielny, samotniczy – poszukuje wartości i zainteresowań intelektualnych, artystycznych, społecznych, chętnie oddaje się lekturze, nauce, turystyce i spacerom, utrzymuje przyjaźnie, pisze, rozmyśla (Czerniawska, 2000, s. 130).

W perspektywie wymienionych typów aktywności można uznać, że w szczególnie trudnym położeniu w sytuacji pandemii znalazły się osoby prezentujące postawy dwóch typów: praktycznego i zewnętrznego, nastawieni na relacje, działanie, bycie wśród innych i poprzez to zaspokajanie potrzeb życiowych. Odwołując się do różnych teorii wyjaśniających sposoby przystosowania i funkcjonowania w starości, warto zwrócić uwagę na ich wartość w kontekście obecnej sytuacji życiowej seniorów (izolacja społeczna w wyniku pandemii), w celu przełożenia na działania edukacyjne możliwe do podejmowania na różnych poziomach (formalnych i nieformalnych), w różnych przestrzeniach i z wykorzystaniem różnych narzędzi czy działań różnych osób. Wśród licznych teorii za najbardziej znaczące z perspektywy etapów życia i zadań rozwojowych seniorów uznano: teorię aktywności i teorię kompetencji.

Teoria aktywności bazuje na założeniu, że podstawową i najbardziej znaczącą rolę w pomyślnym starzeniu się odgrywa czynny tryb życia. Dlatego też wszelkie formy aktywności: nieformalnej (kontakty z rodziną, przyjaciółmi, sąsiadami), formalnej (udział w stowarzyszeniach społecznych, w polityce itp.), samotniczej

(czytanie, rozwijanie zainteresowań, hobby i in.), które podejmują seniorzy (Szatur-Jaworska, Błędowski i Dzięgielewska, 2006, s. 161), sprzyjają utrzymaniu dobrej kondycji psychofizycznej. Starość ponadto stwarza potrzebę życiowego zaangażowania oraz umożliwia jej realizację (Straś-Romanowska, 2005, s. 268). A zatem aktywność społeczna – zaangażowanie, działanie z innymi i na rzecz innych – jest czynnikiem wiodącym w rozwoju, życiu i funkcjonowaniu seniorów. Z kolei teoria kompetencji – nawiązująca bezpośrednio do teorii aktywności – swoje założenia osadza na stałym poszerzaniu i aktualizowaniu wiedzy, doświadczeń a zarazem kompetencji (zob. Halicki, 2000, s. 9–21). Dzięki tej aktywności, bazującej w głównej mierze na edukacji (uczenie się i rozwój kompetencji, nabywanie nowych umiejętności, stałe poszerzanie życiowych horyzontów), możliwa staje się adaptacja seniorów do zmieniających się warunków życia oraz wzrasta umiejętność radzenia sobie z pojawiającymi się nowymi zadaniami, sytuacjami, zdarzeniami.

Przytoczone i zarysowane w skrócie teorie odzwierciedlają funkcjonowanie osób starszych w kontekście specyfiki ich wieku oraz wynikających z niego zadań rozwojowych. W niniejszym artykule stanowią one istotę rozumienia procesu edukacji i społecznego zaangażowania w dążeniach do wzmacniania aktywności osób starszych w tych obszarach. Kształtowanie bowiem aktywności osób starszych może się przyczynić do ich wysokiej satysfakcji, zaangażowania, nastawienia na rozwój, a ponadto do zminimalizowania lub wyeliminowania bierności czy wycofywania.

Aktywność społeczna i edukacyjna to dwie najważniejsze formy aktywności pozwalające seniorom na zaspokojenie takich potrzeb jak: uznanie, przynależność społeczna, akceptacja, rozwój, wartość i ważność doświadczane w relacji z innymi, bezpieczeństwo egzystencjalne. Jednakże badania w tym zakresie ukazują, że aktywność polskich seniorów w tych obszarach jest niewielka. Z badań prowadzonych przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS, 2016) wynika, że 87,50% osób po sześćdziesiątym roku życia pozostaje bierna, zaś przyczyną tego stanu rzeczy jest przejście na emeryturę, pojawiające się lub postępujące choroby i/lub niepełnosprawności. Jeśli chodzi o aktywność społeczną, to należy podkreślić, że osoby po sześćdziesiątym roku życia sporadycznie angażują się zarówno w działalność na rzecz organizacji świeckich, pozarządowych (6,30% badanych), jak też stowarzyszeń i organizacji religijnych (9,00% badanych) (MRPiPS, 2016, s. 70). Aktywność społeczna osób starszych – jak wynika z badań – wzrasta w przypadku włączenia w jej obszar aspektu religijnego (GUS, 2017, s. 113–118; GUS, 2016). Mianowicie: wysokie poczucie przynależności do

Kościoła (głównie Kościoła katolickiego) lub związku wyznaniowego warunkuje stopień partycypacji w życiu społecznym, a także aktywność religijną (udział we wspólnotowych praktykach czy spotkaniach religijnych). Jednakże nawet ten typ społecznej aktywności nie podnosi znacząco odsetka zaangażowanych seniorów, ani na poziomie lokalnym, ani centralnym. Nadal ich aktywność jest bardzo niska i podejmuje ją jedynie co dziesiąta osoba, mimo że czerpią z tych działań i kontaktów społecznych duża satysfakcję.

Aktywność edukacyjna i społeczna mają decydujący wpływ na jakość życia i życiową satysfakcję osób starszych (por. Jagielska, 2019, Jagielska, 2020). Dzieje się tak, ponieważ, jako jednostki „czynne społecznie, które przyjmują postawę konstruktywną, dbają o lepszą jakość życia. Nie wycofują się z życia, dzielą się swoim doświadczeniem z młodym pokoleniem, czerpią satysfakcję z kontaktów z innymi ludźmi. Bilans życiowy tych ludzi jest dodatni, co pozwala im z ufnością liczyć na pomoc otoczenia i patrzeć w przyszłość. Osoby z tej grupy są pełne humoru i tolerancji dla innych. Mają zazwyczaj pogodne usposobienie, dystans do własnej osoby. Są optymistycznie nastawione" (Zych, 1999, s. 145–147). W przypadku zaś braku aktywności, izolowania się od kontaktów z innymi, bierności w zakresie organizacji własnego czasu, rozwoju, uczenia się bądź podtrzymywania sprawności intelektualnej z wykorzystaniem różnych metod aktywnego spędzania czasu wolnego (np. gry planszowe, krzyżówki i in.), odcinania się od świata społecznego i doświadczeń z nim związanych, u osób starszych obserwuje się pogorszenie stanu zdrowia zarówno fizycznego, jak i psychicznego, regres społeczny i intelektualny, brak poczucia sensu życia. Dlatego też tak ważny jest czynny udział seniorów w życiu społecznym, co obecna sytuacja pandemii znacznie utrudnia (włącznie z aktywnością społeczną w perspektywie religijnych praktyk, działań wspólnoty Kościoła, związku wyznaniowego i in.). Zatem można stwierdzić, że aktywność społeczna i edukacyjna seniorów jest podstawowym warunkiem dobrego życia, satysfakcji życiowej i odczuwania lepszej jakości życia w porównaniu z innymi (Białożyt, 2020, Jagielska, 2020).

Sytuacja pandemii mocno ograniczyła aktywność osób starszych. Szczególnie w odniesieniu do dwóch najbardziej typowych form aktywności seniorów (por. Szatur- Jaworska, Błędowski i Dzięgielewska, 2006, s. 161): formalnej (która związana jest z udziałem w różnych stowarzyszeniach społecznych, polityce, pracach na rzecz środowiska lokalnego, wolontariacie, itp.) oraz nieformalnej (polegającej m.in. na kontaktach z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi sąsiadami). Natomiast przeniosła punkt ciężkości na aktywność samotniczą (np. obejmującą oglądanie

telewizji, czytanie oraz rozwijanie własnych zainteresowań, hobby w samotności, bez relacji i kontaktów społecznych czy uczenia się, w tym – *face to face*).

Sytuacja pandemii ograniczyła aktywność formalną seniorów, która miała swoje miejsce, czas i określoną strukturę w takich przestrzeniach funkcjonowania, jak (por. Pikuła, 2016):

- Uniwersytety Trzeciego Wieku (w których seniorzy mogą dzielić z innymi własnym, doświadczeniem zawodowym i życiowym, spędzać wspólnie czas poprzez aktywne uczestnictwo i wzajemną komunikację, zdobywać nową wiedzę w różnych obszarach, w odniesieniu do potrzeb poznawczych i rozwojowych, a także rozwijać umiejętności, czy też uczyć się rozumienia świata, zmian społecznych, cywilizacyjnych i umiejętności radzenia sobie z nimi i in.),
- kluby seniora (gdzie seniorzy podejmują aktywność społeczno-kulturalną i edukacyjną poprzez udział w różnych wydarzeniach, sympozjach, imprezach masowych, lokalnych, okolicznościowych, a także w kursach, szkoleniach przygotowywanych w odpowiedzi na ich potrzeby),
- placówki wsparcia dziennego, tj. kluby samopomocy, dzienne domy pobytu, ośrodki wsparcia (nastawione na udzielanie wsparcia i pomocy we wszystkich obszarach funkcjonowania osób starszych, które z różnych względów, np. zdrowotnych, ekonomicznych, rodzinnych, nie mają możliwości uczestniczenia w innych formach aktywności; placówki te prowadzą działania w zakresie podtrzymywania kondycji psychofizycznej, aktywności kulturalno-towarzyskiej i rekreacyjnej, rehabilitacji społecznej i usprawniającej, aktywności i samodzielności życiowej, wzmacniania więzi społecznych),
- wolontariat (realizowany przez seniorów w formie bezpłatnej pomocy na rzecz innych i dający możliwość zaspokojenia takich potrzeb jak: poczucie użyteczności, ważności, satysfakcja czerpana z pomagania innym, np. w szpitalu, hospicjum czy w prywatnych domach (por. Trafiałek, 2006, s. 117).

Aktywność osób starszych uwarunkowana jest licznymi czynnikami. Szczególnie ważne są: adaptacja do starości, styl życia wynikający z biegu życia, choroby, kondycja psycho-fizyczna, cechy osobowe, możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb, dotychczasowe doświadczenia w zakresie aktywności społecznej i edukacyjnej. Z badań prowadzonych przez gerontologów wynika, że najważniejszym korelatem aktywności jest podejmowanie jej w celu zaspokojenia potrzeb, nie tylko podstawowych, ale szczególnie tych, które uaktywniają się wraz

z wiekiem i są szczególnie charakterystyczne dla osób starszych (Susułowska, 1989, s. 329). Wynika to naturalnie z etapu życia. Mianowicie starość jest taką fazą życia, w której zmienia się ważność i intensywność poszczególnych potrzeb. W tym okresie najsilniej są odczuwane takie potrzeby, jak potrzeba bezpieczeństwa, przynależności oraz szacunku (Susułowska, 1989, s. 329). Niezwykle ważne są ponadto potrzeby: społecznej użyteczności, akceptacji i więzi emocjonalnej, bowiem one utwierdzają seniora w tym, że jego życie ma znaczenie i sens, a także dąży do całożyciowego spełnienia. Jak podkreśla Walentyna Wnuk (2002), „w przypadku osób starszych, poza potrzebami materialnymi zapewniającymi byt, na szczególne wyróżnienie zasługują potrzeby, czy raczej oczekiwania, o charakterze psychospołecznym". Zatem aktywność społeczną i edukacyjną należy rozpatrywać z perspektywy specyficznych potrzeb osób starszych, potrzeb szczególnie ważnych dla tego etapu życia. Najtrafniejszą typologią jest ta zaproponowana przez Clarka Tibbittsa. Wyróżnia on potrzeby: wykonywania społecznie użytecznych działań; uznania za część społeczności, społeczeństwa i grupy i odgrywania w nich określonej roli; wypełniania powiększonego wolnego czasu w satysfakcjonujący sposób; utrzymywania normalnych stosunków towarzyskich; uznania jako jednostki ludzkiej; stwarzania okazji i sposobności dla autoekspresji oraz poczucia dokonań; potrzebę odpowiedniej stymulacji psychicznej i umysłowej; odpowiednio ustalonego trybu życia i utrzymywania stosunków z rodziną; ochrony zdrowia i dostępu do opieki zdrowotnej, duchowej satysfakcji (Tibbitts, 1960). Z przytoczonej typologii i specyfiki potrzeb osób starszych wynika, że właśnie one w większym stopniu, niż młodsi wiekiem, potrzebują właściwych relacji z otoczeniem, że wzrastają ich potrzeby uznania, szacunku, troski. Nadal pragną być użyteczni. Nie są już jednak nastawieni na zdobywanie sukcesów, wprowadzanie zmian, zmienianie własnych warunków życia itp. Tym, czego najbardziej potrzebują, są bezpieczeństwo i stabilizacja. Nie mają już bowiem zbyt wysokich wymagań jeśli chodzi o zabezpieczenie dóbr materialnych. Nie prowadzą również tak konsumpcyjnego stylu życia, jaki współcześnie można zaobserwować wśród młodszych pokoleń (por. Pikuła, 2016). Według gerontologów (Wiśniewska-Roszkowska, 1989; Zych, 2009; Pikuła, 2016) największego znaczenia w tym czasie nabierają potrzeby psychospołeczne. Można zauważyć, że największe możliwości ich zaspokojenia pojawiają się w aktywności społecznej i edukacyjnej. Niestety sytuacja pandemii mocno zakłóciła możliwość zaspokajania ich w typowych dotychczas formach aktywności, a co za tym idzie, można powiedzieć, że wiele potrzeb osób starszych nie jest obecnie zaspokajanych lub zaspokajane są na niskim poziomie, nieadekwatnym do oczekiwań. Nieliczne

badania w tym zakresie mogą potwierdzać, że proces aktywności społecznej i edukacyjnej został zakłócony. Przeniesienie go w nowe przestrzenie funkcjonowania, które nie są dostępne dla wszystkich, powoduje, że nie jest możliwe zastąpienie tego, co oferuje realna rzeczywistość społeczna, bazująca na społecznych relacjach i kontaktach *face to face*.

Aktywność społeczna i edukacyjna seniorów w czasie pandemii w aktualnych badaniach

Spośród badań, których przedmiotem jest aktywność społeczna i edukacyjna osób starszych w czasie pandemii, odwołam się do tych dotyczących aktywności społecznej seniorów w perspektywie działań wolontaryjnych w tym czasie oraz edukacyjnej w UTW.

Aktywność społeczna osób starszych przejawiająca się w działalności wolontaryjnej pozwala im – poza tym, że dzielą się sobą – przede wszystkim doświadczyć licznych korzyści, jak satysfakcja i zadowolenie z udzielenia pomocy osobie znajdującej się w potrzebie, a także odczuwanie radości z powodu użyteczności i przydatności dla drugiego człowieka czy wspólnoty. Ponadto aktywność ta rozwija poczucie odpowiedzialności, pozwala na wykorzystanie własnego potencjału, zdolności i umiejętności, a także umożliwia bycie rozpoznawanym, słuchanym, szanowanym i poważanym. Dzięki niej seniorzy mogą też wzrastać i rozwijać samych siebie (Wysocki, 2014, s. 11–13).

Warto zauważyć, że „w przypadku osób aktywnych społecznie na wielu płaszczyznach, sytuacja pandemii koronawirusa stała się trudnym doświadczeniem życiowym. Liczne ograniczenia, zarówno w preferowanych aktywnościach, jak i kontaktach społecznych z bliskimi, przyjaciółmi czy nawet najbliższą rodziną, spowodowały, że osoby starsze (szczególnie narażone na zarażenie się wirusem COVID-19) zostały totalnie odizolowane od realnego świata społecznego. Osoby aktywne w czasach przed pandemią w wielu przypadkach swoją aktywność przeniosły do świata wirtualnego, jak również – przy zachowaniu odpowiednich środków bezpieczeństwa – w określone miejsca w przestrzeni społecznej. Bardzo często ich działalność przyjęła postać wolontariatu realizowanego poprzez udzielanie wsparcia w różnych wymiarach, w zależności od możliwości, potrzeb, predyspozycji i umiejętności" (Pikuła, 2020, s. 145–146).

Z badań prowadzonych nad aktywnością wolontaryjną seniorów w czasie pandemii (Pikuła, 2020, s. 144–148) wynika, że przeniosła się ona do świata wirtualnego, do którego niestety dostęp mają wciąż tylko nieliczni seniorzy. Na

podstawie analizy wpisów i dokumentacji facebookowych stwierdzono, że seniorzy prowadzili aktywność wolontaryjną zorientowaną na wsparcie w sytuacji totalnej izolacji osób, które tego wsparcia potrzebowały i korzystały z narzędzi internetowych. Wśród typów wsparcia dominowało to emocjonalne (polegające np. na zamieszczaniu sentencji budujących, pozytywnie nastawiających do życia; na wpisach wspierających pozytywne nastawienie do życia w trudnej sytuacji koronawirusa; na zamieszczaniu zdjęć oraz wywiadów z seniorami aktywnymi społecznie, którzy motywują do usensowniania życia, radzenia sobie z sytuacją izolacji; czy na prowadzeniu dyskusji wspierających, napawających optymizmem na grupach oraz na prywatnych profilach). Wsparcie instrumentalne przejawiało się m.in. w szyciu maseczek i dostarczaniu ich do szpitali, DPS-ów i rówieśników czy włączanie się w akcje typu Wielkoduszna Polska. Wsparcie informacyjne związane było z: zamieszczaniem ważnych numerów telefonów, adresów stron internetowych, pod którymi można otrzymać wsparcie lub pomoc w określonym zakresie. Odnosiło się ono również do przekazywania wiedzy na temat COVID-19, możliwości pozyskiwania wsparcia i pomocy świadczonej przez profesjonalistów oraz wolontariuszy. Natomiast wsparcie duchowe udzielane było poprzez: dyskusje na tematy egzystencjalne, oferowanie rozmów telefonicznych o sensie życia czy zapraszanie do udziału w grupach modlitewnych, nabożeństwach, rozmowach duchowych w czasach pandemii.

Aktywność wolontaryjna, mimo braku bezpośrednich, osobistych kontaktów, pozwoliła seniorom (zarówno wolontariuszom, jak i odbiorcom ich świadczeń pomocowych) przetrwać całkowitą izolację oraz zaspokajać przynajmniej na niskim lub średnim poziomie podstawowe potrzeby, a jednocześnie utrzymać dość dobrą jakość życia (zaspokojenie potrzeby przynależności, akceptacji i użyteczności). Z badań w tym zakresie wynika, że „udzielane przez seniorów wsparcie w przestrzeni wirtualnej i realnej, jako aktywność życiowa, pomaga również w rozumieniu nowej sytuacji (pandemia) oraz sprzyja adaptacji do niej i modyfikacji działań dla utrzymania „normalności" oraz usensowniania życia. W przestrzeni wirtualnej działania wspierające, wolontaryjne utwierdzają w samodzielności, motywują do angażowania się w różne działania w nowej przestrzeni budowania relacji z uwzględnieniem indywidualnych predyspozycji, możliwości i umiejętności osób starszych. Dzięki aktywności i oddziaływaniu nią na innych seniorów jakość życia i życiowa satysfakcja mają szansę na utrzymanie się na poziomie zbliżonym do tego sprzed sytuacji pandemii. Ponadto przestrzeń wirtualna staje się nowym środowiskiem funkcjonowania, dzięki któremu seniorzy nie wycofują się z życia, a dzielą się swoim doświadczeniem (nie tylko już z rówieśnikami, ale

także z młodym pokoleniem) i mogą czerpać satysfakcję z kontaktów międzyludzkich" (Pikuła, 2020, s. 147–148).

Jeśli chodzi o aktywność edukacyjną, badania prowadzone były głównie w zakresie działalności i oferty edukacyjnej UTW w sytuacji pandemii i totalnej społecznej izolacji.

Z analiz stron internetowych UTW oraz prowadzonych przez nie działalności edukacyjnej wynika, że większość z nich zawiesiła czasowo stacjonarną działalność lub przedłużyła zawieszenie działalności do momentu zakończenia pandemii. Z badań prowadzonych wśród kierowników UTW wynika, że większość słuchaczy z jednostek im podległych przeniosła swoją społeczną i edukacyjną aktywność do wirtualnej przestrzeni. Działalność ta obejmowała zakres tematyczny odczytywany przez pryzmat bieżących potrzeb seniorów, szczególnie tych wynikających z samej sytuacji pandemii. Zatem „edukacja on-line, tematy wykładów, seminariów czy warsztatów były organizowane tak, by wyposażać w wiedzę (o koronawirusie, o strategiach radzenia sobie w trudnej sytuacji, organizowaniu czasu wolnego, rozwoju zainteresowań i pasji w warunkach izolacji i in.), a także rozwijać umiejętności, troszczyć się o siebie, swój dobrostan psycho-fizyczny" (Pikuła, 2020a). Ponadto z przeprowadzonych badań wynika, że „sytuacja pandemii rozbudziła również wśród seniorów wzajemne wsparcie, świadczenie sobie usług, co dawało im poczucie bezpieczeństwa oraz bycia w relacji z innymi, na których można liczyć w różnych sytuacjach. To zmniejszało lęk czy niwelowało poczucie osamotnienia" (Pikuła, 2020a). Niestety, jak już zauważono, aktywność społeczna i edukacyjna była realizowana w większości przez osoby mające kompetencje cyfrowe, posiadające urządzenia multimedialne i umiejętność ich wykorzystywania dla budowania, podtrzymywania społecznych kontaktów, uczenia się, wsparcia i in. Znaczna część seniorów była jednak odizolowana od tej formy komunikacji. Okoliczności, w jakich znaleźli się ludzie starsi, strach przed zachorowaniem i utratą życia, przyczyniły się do zamknięcia się nie tylko w przysłowiowych „czterech ścianach domu", ale także we własnym świecie trosk, lęków i obaw, które rozwiewane mogły być właściwie wyłącznie podczas rozmów telefonicznych z bliskimi, znajomymi, przyjaciółmi, przez osoby pozbawione możliwości korzystania z dóbr narzędzi internetowych i medialnych.

Wyniki zaprezentowanych badań (mimo iż wycinkowe, odnoszące się do zawężonego aspektu aktywności i ograniczonych źródeł wiedzy w tym zakresie), stawiają zarówno przed polityką społeczną, jak i oświatową, liczne zadania w zakresie praktyk na rzecz osób starszych, najbardziej doświadczonych społecznymi, emocjonalnymi i zdrowotnymi konsekwencjami sytuacji pandemii. Istnieje

zatem konieczność podejmowania działań na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym wspierających aktywność społeczno-edukacyjną i in. na rzecz osób starszych. Polityka senioralna jest bowiem właśnie kluczowym elementem modelu polityki społecznej, której celem jest spójność państwa w obszarze zabezpieczenia społecznego, rynku pracy, zdrowia, edukacji, infrastruktury, mieszkalnictwa i innych (Uchwała z dnia 23 grudnia 2013 r., s. 4).

Podsumowanie i wnioski dla polityki społecznej

WHO podkreśla, że podstawą polityki senioralnej jest przyjęcie koncepcji aktywnego starzenia się jako procesu umożliwiającego zarówno jednostkom, jak i grupom społecznym, zagospodarowanie ich potencjału z perspektywy całego życia, zachowania w równym stopniu dobrostanu psychicznego i fizycznego jak również aktywności zawodowej, społecznej oraz niezależności i samodzielności (www.who.int). Jednym z priorytetów, szczególnie ważnych z perspektywy niniejszego artykułu, jest uczestnictwo seniorów w życiu społecznym, które należy wzmacniać przez wspieranie wszelkich form ich aktywności (w tym społecznej i edukacyjnej). Ważna w tym zakresie jest np. troska o funkcjonowanie i rozwój organizacji zrzeszających osoby starsze, gminnych rad seniorów i innych form partycypacji społecznej i przedstawicielstwa seniorów. W czasie pandemii szczególnie ważne jest przemodelowanie form i przeniesienie ich do przestrzeni również wirtualnej. Nie będzie to jednak możliwe bez zmian strukturalnych, systemowych i instytucjonalnych, na poziomie lokalnym i centralnym, gdzie warunkiem dobrych efektów jest „wielosektorowość i różnorodność dostawców usług, a także integracja usług konieczna w celu ułatwienia dostępu do nich obywatelom" (Durasiewicz, 2015, s. 134).

Fakt, że „gminy realizują zadania publiczne o znaczeniu lokalnym, których celem jest zaspokajanie zbiorowych potrzeb członków wspólnoty samorządowej" (Kotlińska, 2016, s. 296), powoduje, że właśnie zmierzenie się z epidemią koronawirusa COVID-19 staje się obecnie podstawowym i najważniejszym zadaniem na szczeblu lokalnej polityki. Stworzenie seniorom odpowiednich warunków do aktywności życiowej w sytuacji pandemii jest zadaniem priorytetowym, wymagającym zaangażowania instytucji, profesjonalistów i wolontariuszy, a także odpowiednich środków finansowych na podtrzymanie aktywności w nowej przestrzeni życia, jaką jest przestrzeń wirtualna.

Mimo iż lokalna polityka realizowana w ramach działań samorządu terytorialnego stanowi bardzo ważny obszar decyzji państwa na poziomie lokalnym

i regionalnym, to jednak musi uwzględnić sfery oddziaływania nie tylko na jednostki, ale też na sytuację wszystkich mieszkańców regionu (por. Durasiewicz, 2015, s. 129), żyjących w czasie pandemii. Bowiem polityka lokalna w odniesieniu do kwestii społecznych obejmuje nie tylko problemy bytowe, ale „także problemy zatrudnienia, zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych, prawo do szeroko pojętej – nie tylko w kontekście udzielania świadczeń zdrowotnych – ochrony zdrowia, prawa rodziny do pomocy oraz prawa do pomocy przysługującego osobom, które z różnych względów mogą być narażone na wykluczenie społeczne i wymagają wsparcia w aktywizacji zawodowej, prawa do edukacji kształcenia zawodowego czy prawa do edukacji w kontekście poszerzania wiedzy społeczeństwa i polepszania szans na przyszłość" (Kulesza, 2013, s. 12; por. też: Krzyszkowski, 2014, s. 47).

Oczywiste jest, że w sytuacji pandemii działania samorządów bazują na współpracy z grupami dyspozycyjnymi, które bezpośrednio pomagają w monitorowaniu osób/rodzin objętych izolacją, obserwacją czy kwarantanną (policja, ochotnicza straż pożarna, WOT, organizacje charytatywne, biblioteki publiczne, i in.). Współdziałanie to obejmuje nie tylko kontrolę przebiegu izolacji, egzekwowania przestrzegania zasad bhp, ale też – działania na rzecz zaspokajania podstawowych potrzeb tych osób, jak zakup produktów żywnościowych, higienicznych, leków czy dostarczanie posiłków, książek, wspólne czytanie czy spędzanie czasu na rozmowie – przy zachowaniu środków bezpieczeństwa i w momencie, kiedy osoba nie jest zarażona wirusem.

W odniesieniu do seniorów ważne jest uświadomienie osobom odpowiedzialnym za politykę społeczną na każdym szczeblu, że sytuacja pandemii oraz wynikające z niej liczne ograniczenia nałożone szczególnie na tę grupę osób, może przyczynić się do wzrostu zachorowalności, braku samodzielności życiowej, motywacji do życia i działania. To spowoduje wzrost zapotrzebowania na usługi świadczone przez profesjonalistów funkcjonujących w sektorze pomocy społecznej na rzecz pracy z osobami starszymi. Podjęcie działań wspierających, aktywizujących, edukacyjnych – obecnie z wykorzystaniem mediów – przez wolontariuszy i inne osoby pozwoli w pewnym sensie zapobiec katastrofie egzystencjalnej seniorów i wzrostowi zapotrzebowania na tworzenie nowych miejsc w różnych instytucjach, etatów profesjonalistów tam pracujących oraz nakładów finansowych na utrzymanie działalności (wzrost zapotrzebowania na pobyt w DPS-ach, ZOL-ach, hospicjach, szpitalach i innych instytucjach). Dlatego należy podjąć działania profilaktyczne i strategiczne, wspierające dotychczasowe obszary pracy z osobami starszymi w perspektywie polityki społecznej (Regulski, Skowrońska, 2014). Zaliczyć można do nich:

- edukację medialną seniorów (zarówno profesjonaliści, jak i wolontariusze) w zakresie obsługi urządzeń elektronicznych/multimedialnych oraz korzystania z zasobów tych narzędzi oraz Internetu dla wirtualnego podtrzymywania relacji społecznych oraz aktywności edukacyjnej, intelektualnej;
- edukację seniorów w zakresie: jak się uczyć, rozwijać, podtrzymywać różne aktywności w sytuacji izolacji społecznej;
- edukację seniorów w zakresie korzystania z usług telemedycznych oraz internetowych usług ułatwiających codzienne funkcjonowanie (np. obsługa konta bankowego, zakupy online itp.)
- wprowadzenie zniżek/bonów dla seniorów na zakup sprzętu elektronicznego lub zorganizowanie społecznej giełdy nieużywanego, a sprawdzonego, sprzętu w celu podzielenia się nim z osobami starszymi;
- wprowadzenie bezpłatnego dostępu do szybkiego Internetu dla seniorów;
- rozwijanie wolontariatu młodych na rzecz aktywizowania osób starszych oraz starszych w przestrzeni wirtualnej w celu udzielania różnych form wsparcia dla rówieśników;
- zagospodarowanie i wykorzystanie potencjału seniorów do wzmocnienia ich aktywności społecznej w wirtualnej przestrzeni w czasie pandemii;
- zorganizowanie bazy „siłowni pod gołym niebem", gdzie seniorzy na wolnym powietrzu będą mogli dbać o utrzymanie kondycji fizycznej nawet w sytuacji pandemii;
- tworzenie sieci kontaktów organizacji działających na rzecz seniorów i z seniorami (w tym ośrodków kultury, bibliotek), co spowoduje wzrost oferty skutecznie docierającej do seniorów;
- dotarcie z wyżej zaproponowaną ofertą do osób starszych izolujących się z życia społecznego, osób z ograniczoną sprawnością ruchową oraz osób z małych miejscowości i wsi;
- wprowadzenie w lokalnej telewizji odpowiednich programów dla seniorów podtrzymujących aktywność edukacyjną a jednocześnie przeciwdziałających izolacji społecznej;
- propagowanie w lokalnych rozgłośniach radiowych audycji pomagających w aktywnym spędzaniu czasu w izolacji;
- zaangażowanie i przygotowanie przez stosowne przeszkolenie organizacji młodzieżowych, np. ZHP, ZHR, w celu udzielania odpowiedniego wsparcia potrzebującym seniorom;

- włączenie, szczególnie na terenach wiejskich, w działania pomocowe na rzecz seniorów kadetów OSP, a w miastach wojewódzkich – kadetów PSP.

Wymienione powyżej propozycje to jedynie przykładowe wyzwania dla polityki społecznej w sektorze samorządowym w odniesieniu do osób starszych i sytuacji pandemii. Samorząd w swoich strukturach i zasadach współpracy z obywatelami w obliczu tych okoliczności został postawiany w stan gotowości do pomocy osobom starszym i udzielania im wsparcia. W tym kontekście realizacja ww. zadań w czasie pandemii, jako element polityki lokalnej, jest istotnym wyzwaniem dla samorządów (por. Młyński, 2020, s. 81).

Streszczenie: W prezentowanym artykule skoncentrowano się na zagadnieniu aktywności społeczno-edukacyjnej w perspektywie potrzeb osób starszych. Przedstawiono, jak ważna jest aktywność społeczna i edukacyjna, postrzegana przez pryzmat aktywnego starzenia się, dla jakości życia i funkcjonowania osób starszych szczególnie w sytuacji pandemii, która ograniczyła możliwości seniorów w tym obszarze funkcjonowania. Celem artykułu jest, w oparciu o badania nad wymienionymi obszarami aktywności seniorów w czasie pandemii koronawirusa, wskazanie propozycji oraz rozwiązań systemowych możliwych do szybkiego wdrożenia przez zadania lokalnej polityki społecznej, w celu podtrzymania aktywności społeczno-edukacyjnej seniorów w czasie pandemii.

Słowa kluczowe: senior, aktywność społeczna, aktywność edukacyjna, polityka społeczna

Abstract: The author of the presented article focused on the issue of social and educational activity in the context of the needs of elderly people. The text presents the importance of social and educational activity, seen through the prism of active aging, for the quality of life and functioning of the elderly, especially in a pandemic situation – the situation, which limited the possibilities of seniors in this area of functioning. The aim of the article is, relying on research on the above-mentioned areas of activity of seniors during the coronavirus pandemic, to indicate proposals and system solutions that can be quickly implemented through the tasks of local social policy, in order to maintain the socio-educational activity of seniors during the pandemic.

Key words: senior, social activity, educational activity, social policy

Bibliografia

Ageing: Healthy ageing and functional ability. (26.10.2020). https://www.who.int/western-pacific/news/q-a-detail/ageing-healthy-ageing-and-functional-ability [dostęp 16.12.2020].

Auleytner, J. i Grewiński, M. (2020). Pandemia koronawirusa i ryzyka społeczne z nią związane a chaos w zarządzaniu państwem – dokąd zmierzamy? W: N.G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac (red.), *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa*. Kraków: Wyd. «scriptum».

Białożyt, K. (2020). *Aktywność edukacyjna i społeczna kobiet w okresie późnej starości*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Czerniawska, O. (2000). *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*. Łódź: WSH-E.

Durasiewicz A. (2015). Rodzina jako kategoria polityki społecznej – współczesny kierunek polityki społecznej na rzecz rodziny. W: H. Liberska, A. Malina, D. Suwalska-Barancewicz (red.), *Dylematy współczesnych ludzi. Radzenie sobie z wielością ról i zadań*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.

GUS. (2016). Uczestnictwo w kulturze. W: *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2015*. Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

GUS. (2017). *Jakość życia w Polsce w 2015 r. Wyniki badania spójności społecznej*. Warszawa: GUS.

Halicki, J. (2000). *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*. Białystok: Trans Humana.

Jagielska, K. (2019). Ocena relacji społecznych w rodzinie a jakość życia emerytowanych nauczycieli. *Przegląd Pedagogiczny*, 2/2019.

Jagielska, K. (2020). *Jakość życia emerytowanych nauczycieli*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Kotlińska, J. (2016). Edukacja w gminie – wymiar organizacyjny i finansowy. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, *9/2016* (296–322).

Krzyszkowski, J. (2014). *Inkluzywne wspólnoty, czyli o roli polityki społecznej w samorządzie*, Warszawa: Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Kulesza, E. (2013). *Lokalna polityka społeczna*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. (2016). *Informacja o sytuacji osób starszych za rok. 2015*. Warszawa.

Młyński, J. (2020). Rodzina w sytuacji pandemii koronawirusa COVID-19 jako wyzwanie dla polityki lokalnej. W: N.G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac (red.), *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa*. (s. 69–87). Kraków: Wyd. «scriptum».

Pikuła, N.G. (2012). Zdrowie i aktywność społeczna jako determinanty jakości życia osób starszych, W: A.A. Zych (red.), *Poznać, zrozumieć, zaakceptować starość. Wybór materiałów konferencyjnych*. Łask: Over Group.

Pikuła, N.G. (2016). *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Pikuła, N.G. (2020). Aktywność osób starszych w sytuacji pandemii koronawirusa. W: N.G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac (red.), *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa* (s. 139–150). Kraków: Wyd. «scriptum».

Pikuła, N.G. (2020a). Działalność edukacyjna Uniwersytetów Trzeciego Wieku w czasie pandemii. W: N.G. Pikuła, K. Jagielska, J.M. Łukasik (red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19*. Kraków: Wyd. «scriptum».

Regulski, J. (b.d.) Samorząd terytorialny. W: B. Imiołczyk (red.), *ABC samorządu terytorialnego. Poradnik nie tylko dla radnych* (wersja elektroniczna pdf, s. 9–17). https://wsb.edu.pl/container/Biblioteka%20WSb/poradnik-dla-radnych-abc--samorzadu.pdf [dostęp 16.12.2020].

Skowrońska, A. (2014). *Pomoc społeczna w obliczu katastrof i kryzysów złożonych*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

Straś-Romanowska, M. (2005). Jakość życia w świetle założeń psychologii zorientowanej na osobę. *Kolokwia Psychologiczne*, 13/2005.

Susułowska, M. (1989). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: PWN.

Szatur-Jaworska, B. Błędowski, P. i Dzięgielewska, M. (2006). *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Tibbitts, C. (1960). *Handbook of social gerontology. Societal aspects of aging*. Chicago: The University of Chicago Press.

Trafiałek, E. (2006). *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej*. Kielce: Wszechnica Świętokrzyska.

Uchwała Nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020 (M.P. 2014, poz. 118).

Wiśniewska-Roszkowska, K. (1989). *Starość jako zadanie*. Warszawa: Wydawnictwo Instytut Wydawniczy Pax.

Wnuk, W. (2002). Poradnictwo dla osób starszych wyzwaniem dla andragogiki. W: W. Horyń, J. Maciejewski (red.), *Nauczyciel andragog u progu XXI wieku*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wysocki, S. (2014). *Wolontariat…? Tak… ale jaki?* Kraków.

Zych, A.A. (2009). *Przekraczając smugę cienia. Szkice z gerontologii i tanatologii*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk".